

(2)

ESKİ TÜRK DOMBRASINDAKİ SAZ YAZI AN ANCIENT DOMBRA-MUSICAL INSTRUMENT

Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU³

ÖZET

Makalede araştırmacı Moğolistan Alataylarında bulunan eski türk sazı hakkında bahsediyor. Bu sazdaki eski run yazısının transkripsiyonunu, çevirisini ve açıklamasını yapıyor. Yazılan yazı ve sazın yapıldığı maddeye analiz yaparak onun 5-7 yy. ait olduğu kanatına varıyor.

‘Nefis ezgi bizi mest eder’ denilen yazı türk halklarının tüm varlığını, oluşumu ve tanımını vermektedir.

ABSTRACT

Author gives the information about musical instrument, which was found in the Cave of Altai Mountain. He have been investigating this instrument and came to that this instrument is “Dombra (musical instrument of Kazakh people)”.

On the neck of this instrument was runic inscription, author entered the sentence, which was read by him, in the scientific turn. The sentence gives the following meaning:

“The fragrant melody gives the pleasure us”.

Analyzing the peculiarities of this runic inscription author made conclusion that this instrument is concerned to 5th-7th century.

The appearance of term “kui” proves that this instrument is the heritage of Sak’s (Scyth) period.

Thus, author concludes: there is a possibility of that this instrument, which was found in Altai mountain, is one of the primary examples of the string instruments.

Eski dombranın bulunduğu yer: Altay dağlarının Moğolistan sırtında uzanan ve Cargalant-Kayırhan olarak adlandırılan kısmında “Ömnöhön Aman”, yani “Ön Vadi” isimli yerde bulunan “Nuhen Had”, yani “Mağara Taş” denilen bir mağarada bulunmuştur.

2008 senesinde ilk defa bu mağarayı N. Dandar isimli bir çoban keşfetmiş ve içindeki boynu eğri dombrayı (sazı) bulmuş ve durumdan köy okulunun öğretmenlerinden C. Enhtor’i haberdar etmiştir. Enhtor Ulan Batur’daki Moğolistan İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsüne bu haberi ulaştırmıştır.

Bunun üzerine Ts. Törbat’ın başkanlığında bir grup arkeolog 25 Haziran 2008 tarihinde Nuhen Had (Mağara Taş) mağarasına geldiler. Mağara (GPS) 47°37’433” enlem ve E 92°27’273” boylamda, deniz seviyesinden 1866 m. yükseklikte bulunmaktadır.

Araştırılması: Mağarada bulunan bu buluntu hakkında ilk bilimsel yazı Ts. Törbat başkanlığındaki Moğol arkeologların tarafından ‘Studia Arhaeological’ dergisinde (11. 274-292 ss.) yayınlanmıştır. Makalede kazı çalışmalarının sonuçları ortaya konmuş ve sazın resmiyle birlikte mağaradan bulunan insan kafataşı, eyer,

³

Uluslararası Cengizhan Akademisi Üyesi,
L. N. Gumilev adındaki Avrasya Ulusal Üniversitesi, “Turkology and altaistica” araştırma merkezi
müdürü, Astana/KAZAKİSTAN.

üzengi, yay ve okların resimleri yayınlandı. Ancak saz hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir.

İkinci yayın Alman arkeologlarla 2007 Ağustos ayında Ulan Batur'da yapılan uluslararası sempozyumun 2009 yılının ikinci yarısında yayınlanan bildiriler kitabında yer aldı. Tsagaan Törbat, Dunburee Batsukh, Jan Bemann, Thomas O. Hollmann ve Peter Zieme tarafından ortaklaşa yazılan makale "Current Archaeological Research in Mongolia" (10. 365-383 ss.) dergisinde yazılmıştır. Daha sonra bu makalenin özeti <http://www.vfgarch.uni-bonn.de/downloads/bemann-horse-head-fiddle.pdf> internet sitesinde yer aldı. Bu yazılarda yer alan sazın özellikleri tam olarak ortaya konmamakla birlikte, makale yazarları hiçbir bilimsel kanıt ileri sürmeden bunun Moğolların "Morin huur" yani At Kopuz çalgısı olduğunu ileri sürmüştür. Yani, sazın tam tanımı verilmemiştir.

Bu makale sahibi Karjaubay Sartkojaoğlu daha önce Moğolistan Arkeoloji Enstitüsüne yeniden getirilen sazı görerek ondaki yazının kopyasını almak istediğinde enstitüt çalışanları izin vermemiştir. Ama biz bu buluntu hakkında ilk eserimizi 2008 yılının sonunda "Egemen Kazakistan" gazetesi () gibi 7-8 gazeteye makale olarak yayınlamıştık. Daha sonra 2010 senesinde Moğolistan'a gerçekleştirdiğimiz ekspedisyona dolayısıyla tekrar Moğolistan Arkeoloji Enstitüsü ile itibatta bulunarak sazın sıfatını ve yazısının kopyasını aldık. Bunun neticesiyle önce Kazakistandaki "Dala men Kala" gazetesinde "Ata dombra" adlı makale ile (2010.№47.376) sonra Türkiye'deki <http://www.taltkb.org/content/hun-d%3%b6neminden-g%3%bcn%3%bcm%3%bczeula%5%9f-1500-y%b111%4%b1k-saz> sitesinde yayınlandı. Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 22 Aralık 2010 tarihinde gerçekleştirilen "Genel dil bilgisi ve türk dillerinin önemli meseleleri" adlı uluslararası bilimsel konferansında Karjaubay Sartkojaoğlu "Erken orta çağdan günümüze gelen dombra (saz)" adlı makalesi dinlendi ve konferan dergisinde yayınlanmıştır (12.34-41 ss.). Bu makalede sazın bulunduğu yerinin, mağaradan bulunan tüm buluntuların, dombranın (sazın) tam tanımları geniş olarak yer almıştır. Bununla beraber sazdaki eski türk run yazısının orijinali, transliterasyonu, transkripsiyonu, çevrili ve açıklaması yapılmıştır. Bizim bu makalemizle ilgili olarak Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi M.Auezov adındaki Edebiyat ve Sanat bilimsel araştırma enstitüsü bilimadamları Prof.Dr. S.Kuzembayeva, Doç.Dr. A.Muhan, Doç.Dr. H.Kenjalınların bilimsel makaleleri yayınlandı ("Dala men Kala" gazetesi.2010. №49-50). Bu üç bilimadamlarının bilimsel makalesinde yeniden bulunan dombra (saz) dünyadaki çalgı müzik aletlerinin atası olarak tanımlanmış ve sanat tanım alanına katılan büyük katkı olarak değerlendirilmiştir. K.Sartkojaoğlu bulunan dombranın (sazın) bilimsel kopyasını yaparak Kazakistan Cumhuriyeti Dombra Muzesine teslim etmiştir.

Tanımlaması: Mağaranın girişi dik bir şekildedir ve mağaraya giren adam derek aşağı doğru kayar. Mağaranın giriş ağzı 86 x 60 cm boyutındadır. İçeriye 95 cm kayarak girilmektedir. İçerisi tek bir oda gibidir. Odanın tabanı 130 x 280 cm'dir. Arkeologlar mağaraya girmelerinden önce, mağarayı ilk bulan N. Dandar toprağı kazdığı ve mağara içinin ilk durumunda bazı değişiklikler yaptığı anlaşılmıştır. N. Dandar 35 cm. çapında ve 15 cm. derinliğinde toprağı kazmıştı. Çıkan toprakları mağaranın kapı tarafına yığmıştı. Mağaranın doğu tarafında duvarı kısmına doğru iki üzenge ve eyerin bir kenarı açıkça görülmekteydi. Duvara dayalı duran sazı ise N. Dandar yerinden almış ve öğretmen C. Enhtor'e getirip vermişti. Eyerin altından sadak oklarıyla birlikte bulundu.

Kazı çalışmaları sonucunda kafatası sağlam bir insan iskeleti, 20 temren, okun ağaç sapları, enli eyer, iki Türk üzengisi bulundu (11. 275-279).

Moğolistan İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü mağaradan çıkarılan insan iskeletine antropolojik incelemeler yaptırdı. İskeletin paleoantropolojik analiz bulguları şu şekildedir: Kafataşı oldukça iyi korunmuş bir durumdadır. Kafataşının sol tarafının üst kısmı bir zamanlar yara almış, fakat sonradan iyileştiğinin işaretleri kalmıştır. Kafataşındaki yara izi sivri uçlu bir silahla yapılmış gibidir. Ancak, bu ok yarası değildir. Yara izinin boyutları 3,6×2,0 cm'dir. Kafataşının tepesinde ve alın kısmında kafa derisi bulunmaktadır. İskeletin yapısı ve kafataşının eklemleri, dişinin özelliklerinden anlaşıldığına göre, bu 20-25 yaşlarında ve 166, 7 cm boyundaki bir genç erkeğe aittir (11.279).

Dombra (Saz): Mağarada bulunan arkeolojik buluntular içinde bizim en çok ilğimizi çeken şey saz oldu. Ts. Törbat, Peter Zieme başkanlığındaki yazılan makalede sazı hiçbir bilimsel kanıtsız moğolların “Morin huur” (at-kopuz) dedikleri çalgısı diye adlandırmıştır (10. 377).

№ 1 resim

№ 2 resim

№ 3 resim

1. Morin huur (at-kopuz) nasıl bir çalgıdır?

Morin huur (at-kopuz): Karnı büyük ve dört köşelidir. Boynu kısa ve kalındır. Sapında perde olmaz. Sapının başında atın şekili konunmuş ve keman gibi sürtülerek çalınan bir çalgıdır (№1 resim). Teli atın kuyruğundan yapılır. Atın kuyruğundan alınan iki tel iyice temizlenerek kopuza tel olarak takılır. Morin huurun (at-kopuz) köprüsü (keman köprüsü gibi) yüksektir. Parmakla vurularak çalınan dombranın köprüsüne göre daha büyük ve keman bigi sürtülerek çalındığı için enli ve sağlamdır. Ukraynalıların homuzu, türklerin kopuzu gibi dünyadaki tüm kopuza benzer çalgıların tümünün boynu kısa ve kalındır. Çünkü sürtüldüğü zaman boyuna ağırlık verilmektedir. Bununla beraber kopuz tipli çalgılarda perde olmaz. Oysa, mağaradan bulunan sazın boynu ince, karnı küçük ve boyunda yapıştırılmış perdeleri var. Hemde sazın kertiği küçücük. Yani bu sazın oluşumuna bakarak sürtülerek değil, çalınarak oynanan müzik aleti olduğu görülmektedir (№2 resim).

Mağaradan bulunan eyer, üzengi, sadak, ok ve yay gibi buluntuların Türklere ait olduğunu yukarıda bahsettiğimiz makale yazarları ve arkeologlarda kabul etmektedirler. Hatta bulunan eyer ve üzengilerin bugünkü Kazakların kullandıkları eyer ve üzengilerden hiçbir farkı olmadığı görülmektedir. O zaman mağaradaki tüm eşyaların Türklere ait olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, niçin bunların arasındaki saz Moğollara ait oluyor? Üstelik sazın sap kısmındaki eski Türk yazısı olduğunu da unutmamak lazımdır.

Dombranın (saz) karnı. Sazın karnının birinci yüzünde iki telli çalgı aletine ait köprü yer almaktadır. İlk defa sazı elime aldığımda köprüsünün karnı yüzünde

yapıştığını farketmiştim ve daha sonrada o şekilde fotoğrafını çekmiştim. Köprü tellere paralel olarak yapışmıştı. Sazın telleri gerilerek koptuğunda köprü yerinden oynamıştı. Saz karnının ön yüzünde küçük üç tane delik var. Bu yüzeyi saz boyundan 2 mm kadar yüksek bulunmaktadır. Ters yüzünde artı şeklinde (ayşık damga) büyük delik yapılmıştır. Atrı şeklindeki damga “ayşık” olarak adlandırılır ve “kerey” boyunun damgasıdır (günümüzde de halen bu şekilde moğolistan kazakları kullanmaktadır). Saz karnının ters yüzünde geyik, bulanın resimleri oyularak yapılmıştır. Taşlardaki resimlerden pek parkı yok.

Dombranın (saz) perdesi. Bulunan sazın dokuz tane perdesi var. Dokuz sayısı eski türklerde özel anlam taşır. Hatta bir halkın sembölü haline gelmiştir. Sazın perdeleri ip veya hayvan bağırsaklarından değil de çam ağacının babuğundan ince olarak yapılmıştır. Bu yapıştırılan perdeler sazın boyuna sarılarak yapıştırılmıştır ve dolayısıyla sazın boyuna yazılan yazıyı bazı yerlerde örtmüştür.

Dombranın (saz) başı. Sazın başı ceylan (bugi) veya bulanın başına benzemektedir. Günümüzün sazları gibi düz değil. Eski devir geleneklerine göre, hayvan stiliyle süslenmiştir. Türkler İslamiyete girdikten sonra hayvan stili süslemelerini bırakmıştır. Çünkü, Göktanrı dininin tüm alışkanlıklarını terk etmeyince, tam Müslüman olmak mümkün değildi. Sazın sapının eğrilğine gelince, bunun doğal olduğunu, çünkü herhangi bir sazı bir duvara yaslı olarak belli bir müddet bırakıldışı zaman sapı eğrilir. Hemde sazın teli vardı ve bu teller eski türkler koyunun bağırsaklarından eğirerek yapmışlardı ve o kurudukça sekilecektir, oda sazın boyunun eğrileşmesine sebeptir.

Dombranın (saz) sapındaki yazı.

Sazdaki yazıyı ilk defa Berlinli bilim adami Peter Zieme okumayı denemiştir. Ancak bazı harfleri doğru görememiştir. Zieme 12 harfi doğru tanımlamıştır. Oysa sazın sapında:

16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Şeklinde 16 işaret ve bir adet iki nokta vardır. Zieme bu işaretleri eksik olarak 16 yerine 12 harf olarak görmüştür. Zieme 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15 ve 16 numaralı işaret veya harfleri doğru tanımlamıştır. Fakat kalan 3, 4, 5 ve 11 numaralı harfleri ise görememiş ve yok saymıştır. 12- harfi ise dört köşe içinde nokta olarak görmüş ve “-nt” olarak okumuştur. Oysa harfin üzerinde eğri çizgi vardı ve ortadaki noktada ağacın kendi erozisinden oluşan lekedir. Bu yüzden metini yanlış okumuştur. Harflerin üstünü örten kara lekeler saza perde olarak yapıştırılan çam ağacının kapuklarıdır.

Yazının aslı:

16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1
4xXh 1: JTYA MB4J19

4xXh 1: JTYA MB4J19

Transliterasyonu:

ž² p r¹ küü çöre: sb²t²d²mz

Transkripsiyonu:

župar küü çöre sebit idmis

Çevriri:

Nefis ezgi bizi mutlu eder.

İzah:

1. Biz sazın sapındaki runik yazıyı inceledik. Yazı Türk dilinin uyum kuralına uygun yazılmamıştır. Yer bakarsanız yazının başındaki ʒ² (ž² j) harfi ince sözlere, ʒ¹ (r¹) harfi ise kalın sözlere yazılması lazımdı. Bu durum ise, bu yazının Türk runik yazı sistemine reform yapılmadan önce yazıldığını bize göstermektedir. Yazı reformunun 552-570 yılları arasında gerçekleştiğini düşünürsek, bu saz bu yıllardan önce yapılmış olmalıdır. Reformdan önce eski Türk bitiglerinin harf ve işaretleri birbirine bitişik şekilde yazılmaktaydı. O dönemde yazının grammer kuralları yapılmamıştı. Bundan dolayı biz sazdaki yazının V-VI yüzyıla ait olduğu kanatındayız.

2. Yazıda kullanılan 12 işarete inceleme yaparsak:

- Orta Asyada = ʒ¹ m.ö. I yy. (14. 128 ss.);
- Huanhede (Sarı ırmak) = ʒ¹ m.s. III – VIII yy. (14.128 ss.);
- Kubanda = ʒ¹ m.s. VII – IX yy. (13. 128 ss.);
- Moğol Altayında = ʒ¹ m.s. VI – X yy. (14.130 ss.);
- Güney Enisey, Donda = ʒ¹ m.s. I – X yy. (13. 70 ss.);
- Moğol Altayında = ʒ¹ m.ö. VIII – III yy. (14.129 ss.);
- Mondor Sokkan (dağlı Altayda, Rusia) = ʒ¹ m.s. I – VI yy. (13. 85 ss.);
- Büyük Bom (dağlı Altayda, Rusia) = ʒ¹ m.s. I – VI yy. (13. 85 ss.);
- Eniseyde (reformdan sonra) = ʒ¹; ʒ²;
- Orhonda (reformdan sonra) = ʒ¹; ʒ²; ʒ³;

Bu işaretlerin oluşumu şu şekilde olabilir. Demek ʒ¹ işareti logogramik olarak “ev” diyen mana veren oldukça eski işaretdir. Türk bitige m.s. 552-570 yılları reform yapıldığında “b²” sesini ʒ¹; ʒ²; ʒ³ bu işaretlerle belirerek eski türk yazısına katmıştır.

O zamana kadar “b²” işaretinin yerine “ b¹” işaretini kullanmışlardır. Sazı yapan adam kendi kültürünü iyi bilen adam olmuş olabilir. “b²” sesini daha önceki hece yazısı gibi işaretiyle göstermişti ki, bizde bunu “b²” harfi olarak tanıdık. Bu kanatımızda sazdaki metnin anlamına denk geldi.

3. Sazdaki metinde kalın sesli kelimeye ince sesliye yazılan (ž² j) harfini kullanmıştır. Yazı reformunun 552-570 yılları arasında gerçekleştikten sonra bu harf sadece ince okunan kelimelere yazılmıştır. Oysa reformdan önce eski Türk bitiglerinin harf ve işaretleri birbirine bitişik şekilde yazılmaktaydı. İnce, kalın diye bir ayırım yoktu. Bu özellik sazdaki yazıda saklanmıştır. Bundan dolayı biz sazdaki yazının V-VI yüzyıla ait olduğu kanatındayız.

4. “küü” kelimesi. Burdaki B işareti “ök, kö, ük, kü” olarak okunmaktadır ve bunun yanında (ü) işareti yazılmıştır ve “küü” olarak okunmaktadır. Yazıdaki ezgi manasına gelen “küü” kelimesi eski Türk metinlerinde “kügü” olarak da geçmektedir. Ortadaki “g” sesi zamanla düşmüştür. V. yüzyılda bu “küü” olarak söyleniyor olmalıdır. Bugünkü Kazak Türkçesinde hala yaşayan “küy” kelimesinin telafuzuna benzemektedir. Bu kelime erken Ortacag’da Çince metinlerde “ch’u” olarak geçmektedir [1]. Uyğur metinlerinde “tükedı Afrin çor Tegin kügi” (Afrin-çor Tegin ezgisi (küü) sona erdi) [Uıg.VIII]. Mani marşlarında (VIII-IX yy.), Karahanid devrinde (XI-XII yy.), Çağatay yazılarında (XIV-XV yy.), 1172-1173 yılları arasında yazılan Çağatayca-Farsça sözlüğünde (Muhammed Mahdi Haan’ın sözlüğü) [2] “köög, küüg, kügi” kelimeleri “şarkı, ezgi, müzik” anlamını vermektedir [3.709,711]. Bu nedenle “küü” kelimesini “ezgi” olarak çevirdik.

5. “çöre”. Bu kelimeyi türk dilleri sözlüklerinde bulamadım. Ama kazak türkleri keşi kendi yavrusunu tanımayarak kaçtığı zaman “çöre-çöre” diyerek bir ezgi oluştururdu ve keçinin yavrusunu tanıyarak emmesine sebep olurdu. Bu halan göçebe hayat yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan moğolistandaki kazak türkleri arasında çok yaygındır. Bu anlamda bu kelimenin anlamı “ezgi” kelimesi manasına tam gelmektedir.

Bu bilgiler dünyadaki tüm türklerin ortak eseri olan “küü (ezgi)” dalının daha V-VI yy.dan önce oluştuğunu kanıtlamaktadır. Demek dombra (saz) ile gerçekleşen “küü (ezgi)” sanat dalı Sakalar ve Hunlar döneminden gelen tüm türkü dünyasının ruhani zenginliğidir diyebiliriz.

Efsane ve 1500 sene önceki saz: Kazaklarda dombıra veya sazın nasıl meydana geldiği konusunda birçok efsane mevcuttur. Bunların bazıları B. Saribayev [4], K. Jubanov [5], O. Janibekov [6] ve A. Seydimbekov [7] gibi araştırmacıların kitaplarında yer almaktadır. Dombıra ve dombıra küyleri / ezgileri konusunda bu araştırmacıların eserlerinden faydalandık.

Akselev Seydimbek’in “Küy şecire” kitabında bunlardan iki efsaneye çok önem vermiştir. Bunlardan “Çift tel” efsanesinde “Çok eski devirlerde bir genç dağlarda geyik avlayarak geçimini temin ediyormuş. Bir gün yüksek dağlarda, bir maral vurdu. Onu aşağıya indirmek için işkembe ve bağırsaklarını boşalttı. Aradan aylar geçtikten sonra, avcı genç dişi maralı vurduğu yere tekrar gelir ve burada kulağına vızıltı gibi sesler gelir. Dikkatle etrafına baktığında, birkaç ay önce vurduğu maralın bağırsaklarının akbaba gibi leş yiyici kuşlar tarafından yenirken, ağaç dallarına takılı kalmış olduğunu gördü. Vızıltı gibi ses dala takılıp kurumuş bir çift bağırsaktan gelmekteydi. Ruzgâr estikçe, dallara gerili bir biçimde takılmış olan bağırsaklardan farklı-farklı hoş sesler geliyordu. Avcı genç bağırsaklar dile gelmiş gibi göründü ve daldan bu bir çift kurumuş bağırsagı alıp eve getirdi ve tahtadan yaptığı bir alete takar. Bağırsaklara parmaklarıyla vurdukça ağaç dallarındaki gibi hoş sesler çıkarır. Bu sadece gençin

değil, onu dinleyen herkesin hoşuna gider. Onları çeşitli duygulara sürükler. Böylece dombıra herkesin sevdiği bir müzik aletine dönüşür. Günümüzde de bazı yerlerde Kazaklar dombıranın tellerini hala kurutulmuş bağırsaklardan yaparlar [7.192].

Efsane bizlere bunları anlatırken, bundan 1500 sene önce yapılmış ve Altaylarda bir mağarada günümüze ulaşan yaşlı sazın karnına maralın, geyiğin resimleri yapılmıştır. Hatta sazın sapının uçuna da maral veya geyiğin başı konmuştur. Bu hayret verici bir durumdur. Acaba bu bir rastlantı mıdır, yoksa tarihi hakikat mıdır? Efsanede geçenleri, bu yaşlı “bilge” saz kendi varlığıyla teyit etmektedir.

Bu efsanenin devamı gibi efsaneyi etnology uzmanı Ö. Canibekov kendi kitabında böyle anlatıyor. “Bu efsaneye göre dombıranın karnına tarihin dokuz ayrı tarihnamesi konulmuş ve o tarihnameler çıkmasını diye dokuz tane perde konulmuş. Bu nedenle tarihi sırla dolan dombranın karnı büyükleşmiş, boyunu ise incelemiştir. Daha sonar tarihin sırlarından haberi olan alim bir yaşlı adam dombıranın kulağını delerek – dinlenen, telini takarak – konuşan etmiş. Bundan sonar dombıranın karnından dokuz çeşit sır aktarılmış” [6].

Ne hayret! Bulunan dombırada da dokuz perde. Üç, beş, yedi, yirmü değil dokuz! Efsane ile yaşlı dombıra bir-birini ine tamamlıyor.

Üçüncüsü “Aksak kulan” efsanesi. Dehşetli han oğlunun ölümü haberini kim ulaştırırsa onun boğazına kaynayan kurşun kuymalarını buyurur. Bu nedenle kimse bu haberi ulaştırma korkuncunda dolaşırken ortaya dombıracı çıkıp “Aksak kulan” ezgisini çalar. İki gözünden yaş akarak dinleyen dehşetli han: “Kuy bunun boğazına kurşunu!” emir üzerine yerinden aman isteyen dombıracı “Ben değil size oğlunuzun ölümünü ileten – bu dombıra” diye seslenir. Han da: “o zaman dombıranın karnına kurşun koyun” der. Bundan ötrü dombıranın karnında delik oluşmuştur derler. Bu Cocu kağan devridir. Yani m.s. XIII yy-ın başı.

Bizim bulduğumuz yaşlı dombıranın karnında delik yok (ön yüzeyinde) ve bu dombıranın V yy. Ait olduğunu biliyoruz. Demek XIII yy. Kadar dombıranın karnında delik olmamıştır. Bu dam ı rastlantı. Tarih ne der, yaşlı dombıra ne der!

Biz yukarıda erken ortaçağ ve orta çağda “küy” kelimesi hakkında açıklama yaptık. Şimdi de biz kazak türkçesindeki “küy” kelimesine açıklama yapalım [7.149].

Küy – kazak türklerinin müzik aletleriyle çalınan ezgisi;

Küy – insanın belli bir his alanı, belkide bu kötü yada iyi olabilir bir his alanı. İnsanın morali;

Küy – emretme anlamı taşıyan edat. “otka küy (ota yan)” yanmak, yakmak;

Küyşi – müzik aletinde ezgi oynayan adam;

Küyle – emretme anlamını taşıyan edat. “müzik aletlerinin sesini ayarlamak”;

Küyleu – edat. 1) Canlıların çiftleşmesi 2) Müzik aletlerinin sesini ayarlamak;

Küylü – insanların veya hayvanların durumunun iyi olması;

Küyit – insanların kendi isteklerini, arzularını gerçekleştirme hareketi;

Küygelek – sabırsız adam;

Küyzelu – insanların moral açısından yorulması veya haykırması;

Bu “küy” kelimesine yakın anlamdaki sözlerin manasının aynı şekilde hisle bağlı anlam taşımasıdır. Türklerdeki “küy” kelimesine tekrar dönersek, konar göçer halklarda özellikle Türk-Moğol halklarında ezgi manasındaki “küy” kelimesi en kutsal ve önemli kelimelerden biridir. Belki bu yüzden Türk-Moğol halklarında “küy” ve “kök” yani “gök” kelimeleri “Tanrı” kelimesiyle eşanlamlıdır. Başka bir deyişle, “köğü, kü:ü, kök” gibi çeşitli kullanımları olan bu kelimeler Göktanrı inancıyla yakından ilgili olduğunu gösteren tarihi ve manevi bulgular mevcuttur.

Türk halklarının kağanlık devirlerinde kağanın altın işlemeli Ak Keçeli Evinde her sabah küy ile, yani ezgi ile karsi alınırdı. Daha açık bir ifadeyle bu bir gelenekten ziyade, Göktanrı inancıyla ilgili bir ritüel olmalıdır. Kağanlık merkezinde çalınan ezgi / küyün sayısı bir sene içindeki günlerin sayısına uygun olarak 366 idi. Bunu “Tanrı’nın 366 bölüm küyü” olarak adlandırıyorlardı. Yılbaşı baharda gece ile gündüzün birbirine eşitlendiği (22-23 Mart) günden başlardı ve bu güne “Ulusun ulu günü” denir ve büyük şölenler yapılırdı. Ulusun ulu gününde tüm kağanlığın dilek ve isteklerini Tanrı’ya ulaştıran 9 küy çalınırdı. Eski Yunan tarihçilerinden Quintus Curtius Rufus (M.S. I. Yüzyıl) “Büyük Iskender’in Tarihi” isimli kitabında Orta Asya konar göçerlerinin Ulus bayramını nasıl kutladığını yazmaktadır. Ulus günü güneş doğmak üzereyken Kağanlık Merkezinin üstüne güneş sembolü olan bayraşın çekildiğini, bir tepeye hepsi kırmızı elbiseler giymiş ve bir yılı sembolize eden 365 delikanlının çıkarak nevrüz şölenini başlattığını hayranlıkla yazmaktadır. Buna benzer bir Göktanrı inancını müzikli araştırmacısı Abdülkadir Meragi de “Zubdet’ul Edvar” isimli eserinde şöyle ortaya koymaktadır: “Türk-Moğol şarkı ve küyleri şu şekilde üç kısma ayrılır: müzikli aletle çalınan bir türü vardır. Onlara “kökler” denir, sesle söylenenlerine “ır” ve “dola” diye isimlendirilir. Eski Türk ülkesinde küyün sayısı 366’dır. Bir sene içinde kaç gün varsa, o kadar küy / ezgi olur. Onun her biri her gün hanın önünde çalınır. Bunların içinde en asili ve en büyüğü 9 küydür” [7. 150-151; 5.309].

Bu hakkında kazak türklerinin küy’ün araştıran tanınmış bilimadamı A.Seidimbek böyle anlatıyor: “İlk başta tanrılık inançtan çıkan temel ortaklıktır. Gökyüzünü Tanrı olarak tanımlayan kazak türkleri vakit ile oluşumdaki değişikliği Tanrısal değişim olarak görmüştür. Bu nedenle bugüne kadar kazak türkleri ilkbaharı, yani gün ile gecenin eşitletiği günü yılbaşı olarak tanır ve “Ulusun Ulu günü” olarak anmaktadırlar. Yani, devletin, halkın en kutsal günü diyorlar. Bu gibi günde kağanın ordusunda kutsal sanılan 9 küyün çalınması Tanrıya yapılan bir teşekkürdür. Yıl başını sağ-salim görmesini sağlayan tanrısına bir övgüdür. Bunun iyi bir örneği kazak türklerinin küy çalma desturunda halen vardır. “Toğuztarau” (Dokuz bölüm)” küyü. Günümüzde çalınan “Kertolğau” küyü önceden “Toğuztarau-Kertolğau” olarak adlandırıldığını eski köz yaşlılarımız beyan etmektedir” [7.152].

Bu tarihi kaynak eski devirlerde bile Türkler arasında saz enstrümanı, ezgi sanatı, onları anlama, hissetme ve saygı duyma benliğinde duyma kültürü bugünkü seviyeden aşağı olmadığını göstermektedir. Bu konuda en son arkeolojik bir kaynak 2008’de Moğolistan’da Bayanhongor bölgesi, Galuut yerleşimi Olonuur ovasında bulunmuştur. Burada bulunan Türk mabedinin kalıntıları VII-VIII. yüzyıllara ait bir yazı bulunmuştur. Taşa kazınmış yazıda “İzgilik Çor sekiz çeşit saz müzikli aletine vakıf olduğu için sert taştan yapılmış bir mabet inşa ettik” denilmektedir [9.603-606].

Bu durum bize VII-VIII. yüzyıllarda Göktürklerde 8 çeşit saz olduğunu, bu sazları çalıp söyleyene sonsuz mabet inşa ettiklerini göstermektedir. Bu da bir zamanlar eski Türklerin saza, müziğe, saz sanatına ne derecede büyük önem verdiğini bildirmektedir.

Bu sazların en kudretlisi V asırda yapılmış en eskisi Moğolistan’da bir mağarada bulunarak günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Bu, günümüzde çalınan sazların dünyadaki en eskisidir. Dünyanın bir çok ülkesine yayılmış bulunan yaylı çalgılardan kopuzun X yüzyıldan beri kullanılmakta olduğu tahminleri yapılmaktadır. Bu sebeple kopuz yaylı çalgıların atası olarak kabul edilmektedir. Öyleyse çalınan sazların en eskisi ve atasının da “dombıra” olduğunu söyleyebiliriz.

Avrasya'nın iki kitasında da dombıra sazının çok yaygın olduğunu gösteren dil malzemeleri elimizdedir. Türk halklarından Kazaklarda “dombıra”, Karakalpak, Nogaylarda “dombıra”, Tuvalarda “dambıra”, Kırgızlarda “dungir”, Türkmenlerde “tamdıra”, Özbeklerde “tambur”, Ruslarda “domra”, Afganlarda “dambura”, Iraklılarda “tunbur”, Moğol kökenli Halkalarda “dombir”, Buryatlarda “dombir”, Kalmuklarda “dungirma” olarak geçmektedir. Bu durum bize dombıra çalgısının Avrasya halkları arasında ne derece çok yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda söz ettiğimiz tarihi bilgilerle halklar arasındaki yaygınlığı çalmalı müzik aletlerinin atasının dombıra oluşunu kanıtlar. Bununla beraber türkü halklarında milli oluşumunda müzik kültürünün büyüklüğünü gösterir. Dombıradaki milli ezgi kazak türklerinin milli oluşumunu, kültürünü tam anlamıyla yansıtmaktadır. Demek, dombırayı kazak türklerinin milli kimliği diyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Giles H.A. Chinese-English Dictionary. London. 1912.
2. Gibb E.J.W. Memorial, New Series XX.London. 1960.
3. Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford. 1972. ss. 709, 711.
4. Сарбаев Б. Қазақтың музыкалық аспаптары. Алматы, 1978.
5. Жұбанов Қ. Исследования по казахскому языку. Алма-Аты, 1966.
6. Жәнібеков Ө. Алтын домбыра // Қазақ әдебиеті. 1984, 6-қаңтар.
7. Сейдімбек А. Күй шежіре. Алматы, 1997.
8. Руф К.К. История А.Македонского. М., 1993.
9. Қаржаубайұлы Ж. Байырғы түрік Ғалуты мәтіні // «Еуразияшылдық идеясы контекстіндегі Қазақстан түркітануы: мәселелері мен болашағы» халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының ғылыми-теориялық мақалалар жинағы. 12-13 желтоқсан 2008 жыл. 603-606 беттер.
10. Tsagaan Torbat, Dunburee Batsukh, Jan Bemmann, Thomas O. Hollmann, Peter Zieme. A ROCK TOMB OF THE ANCIENT TURKIC PERIOD IN THE ZHARGALANT KHAIRKHAN MOUNTAINS, KHOVD AIMAG, WITH THE OLDEST PRESERVED HORSE-HEAD FIDDLE IN MONGOLIA – A PRELIMINARY REPORT // Current Archaeological Research in Mongolia. Bonn.2009. ss. 365-383.
11. Төрбат Ц., Батсүх Д., Батбаяр Т., Баярхүү Н., Идэрхангай Т. «Монгол Алтайгаас илэрсэн хадны орчуулгууд»//АС.2008.т.24.ф.14.274-292 худ.
12. Сартқожаұлы Қ. Ертеортағасырдан жеткен атадомбыра.// «Жалпы тіл білімі және түркі тілдерінің өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Астана «Астана полиграфия» АО баспаханасы. 2010. 34-41 бб.
13. Кызыласов И.Л. Рунические письменности евразийских степей. М.1994.
14. Сартқожаұлы Қ. Байырғы түрік жазуының генезисі. Астана 2007.

